

HAZÁNKAT ÉRDEKLŐ KÜLFÖLDI SZEMLE.

EGY HAMISÍTOTT CORVIN-CODEX MÜNCHENI KÖNYVPIACZON.¹

Közli : C S O N T O S I J Á N O S.

A Nemzeti Múzeum könyvtára, ez évi márczius havában a müncheni könyvpiaczon egy hamisított Corvin-codexnek jött nyomára, melyre ezennel felhívjuk a szakférfiak figyelmét.

Ezen hamisítás az első, mely a Corvina maradványainak bibliographiájában ekkorig felmerült, s midőn azt minden kétségen fölül megállapítanunk s a hamisított codexet igazi értékére leszállítanunk sikerült, kötelességünknek tartjuk az ügyet folyóiratunkban részletesen ismertetni.

Az eset a következő :

Gottlob Hess müncheni antiquarius f. é. márczius 29-én kelt levelében a Nemzeti Múzeum igazgatóságát azon örvendetes hirrel lepte meg, hogy egy XV. századbeli örmény codexnek van birtokában, mely Mátyás király hírneves könyvtárából: a Corvinából származik s a czímlapon úgy, mint a kötésen ennek jellemét viseli.

A levélíró szerint, a kézirat kis 4-edréttben fényesen van kiállítva, 1-ső tábláját Mátyás király ismeretes bélyege : D. Math. D. G. Hung. Reg. (Divi Mathiae Dei Gratia Hungariae Regis) körirat, az 1-ső czímlapot pedig az ismeretes *két holló* disziti. A szövegben van 8 lapnagyságú miniatűr, 4 féllapnagyságú, arany-

¹ Felolvasatott a történelmi társulat f. évi május 2-kán tartott választmányi ülésén.

ban és színben pompásan festett diszítés, 17 miniatűr alak és 115 lapszéli s egyéb diszítés.

Megjegyzi továbbá, hogy a XVII. század közepéig még örmény nyomtatványok is nem pedig kéziratok a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak s kiemeli, hogy az ő kézírata főleg három szempontból bir fontossággal. És pedig :

1. Mint úgynevezett Provenance illustre.
2. Mint műtárgy, mert a benne található miniatűrök határozottan a legjobbakhoz tartoznak a mit e nemben produkáltak.
3. Mint irodalmi emlék, mert igen ritka eset, hogy örmény kézirat könyvpiacra kerüljön és pedig oly korai időből.

A levélíró hozzáteszi még, hogy ő többször látta a hires Corvina maradványait, de minden túlzás nélkül mondhatja, hogy az ő örmény kézírata ezen könyvtár legszebb codexeihez tartozik.

Ezért a *kézirat árát 5000 forintban szabja meg* s kéri az igazgatóságot, hogy ötét elhatározásáról értesítse.»

Ezen levélre Pulszky Ferencz azonnal válaszolt s megjegyezve, hogy a Nemzeti Múzeum 5000 forintos kéziratot látatlanul nem szokott vásárolni, arra kérte Gottlob Hess könyvárust, hogy az örmény codexet a Nemzeti Múzeumnak rövid időre megtekintés végett küldje be.

Együttal átadta nekem a levelet, hogy mint specialista tegyem meg rá észrevételeimet.

Elolvastam figyelemmel a levelet s ebben a következő négy körülményt találtam feltűnőnek :

Feltűnt először : hogy a levél Mátyás király köriratos bélyegéről beszél, mely a codex tábláját diszíti, holott az általam ismert Corvin-codexek kötésén ily köriratos bélyeg nem fordul elő.

Feltűnt továbbá, hogy a codex címlapján *két hollóról* van szó, holott a Corvin-codexek címlapján rendszeren csak egy holló található.¹

Feltűnt, hogy a levélíró a címlapon levő Corvin-czimerről mélyen hallgat, holott a codex egyéb jellemző tulajdonságait nagyon kiemeli.

¹ Csak kivételesen egy-két corvin-codexben találunk a lapszéli diszítésben a candelaber tányérján két álló holló tarany gyűrűvel, mint díszet, de a czimnerpaizsban mindig csak egy holló fordul elő.

Végül feltűnt a kézirat örmény volta, mert ily nyelvű emléket a Corvina elpusztult és fönmaradt kéziratai közt nem ismerünk.

Ezen feltűnő körülmények azonban kételyeket bennem a codex valódisága iránt nem támasztottak.

A Corvina ezerekre ment köteteiből ekkorig mindössze csak *120 Corvin-codexet ismerünk*, s ezekből is csak 40-nek van eredeti préselt bőrkötése. A többi codex részint egykorú hársony, részint újabb bőrkötéssel bír.

A könyveknek legnagyobb része azonban elpusztult, egy része még ismeretlenül lappang, ezeknek kiállítását, tartalmát és kötését nem ismerjük. Mivel pedig az ismert Corvin-codexek kiállításában és kötésében számos lényeges eltérés fordul elő, sőt egy és ugyanazon művész által festett codexben is, mint például az Attavantes által festett brüszeli Missaléban, *Mátyás királynak három különböző arczképét találjuk*, ezért a müncheni örmény codex kötéséről címnapjáról és kiállításáról hallott eltéréseket nem tartottam elég plausibiliseknek arra, hogy látatlanul a codex valódiságában kételkedjem. Mert az eddigi tapasztalatok után valószínűnek tartottam azt, hogy igen is napfényre kerülhet oly Corvin-codex, mely kiállítására címnapjára és kötésére nézve, az eddigiektől lényegesen fog különbözni. S főleg keleti codexeknél, melyek egész kiállításukra nézve a nyugatiaktól lényeges eltérést mutatnak, e különbséget természetesen találtam.

A nélkül tehát, hogy a codex valódiságában kételkedtem volna, legott táviratilag felvilágosítást kértem Hess urtól a codex provenientijára, kötésére, kiállítására és arra nézve: vajjon csakugyan örmény nyelvű-e? vagy pedig glagol? Mert alapos okaim voltak föltenni azt, hogy a codex glagol. Ezen kérésemre Hess úr legnagyobb előzékenységgel válaszolt.

Három nap alatt hat sürgönyt és három levelet váltottunk, melyeknek eredménye az lett, hogy Hess úr távirataiban és leveleiben kijelentette, hogy a codex egy római bibliophiltól származik, igen fényes kiállítású, kétségtelen örmény nyelvű és határozott Corvinianus. Jelentette továbbá, hogy a codexet megtekintés végett Párisba küldte, de a mi kívánságunkra visszakövetelte és a mint Münchenbe visszaérkezik, azonnal útnak indítja Budapestre. Egyúttal arra kért, hogy a codex meg vagy megnemtartása iránti elhatározásunkat vele rövid idő alatt tudassuk, mert Párisból igen előnyös ajánlatok állnak rendelkezésére.

Türelmetlenül vártuk a codexet, mely f. é. április 10-én a a budapesti vámházba meg is érkezett, honnan kivételesen magam hoztam el a Nemzeti Múzeumba.

Felcsigázott kíváncsisággal, de nagy gonddal bontottam fel az 5000 forintra becsült csomagot, mely nem kis meglepetésemre 4-edrét helyett kis 8-adrétű könyvet rejtett magában.

A könyv fényes kiállítású, örmény nyelvű *papirkézirat* volt, melyet szép csoportos miniatűrök, szenteknek színes alakjai, csinos homlokvignetták, valamint madarakból és halakból képezett izléses initialék díszesítettek.

A codex korát azonban, az örmény nyelv- és palaeographiában való tájékoztatlanságom miatt meghatározni nem tudtam.

S ez keleti kéziratoknál nem is könnyű dolog, mivel ezekben az írás és a könyvornamentika caractere, a nép conservatív jelleme miatt századokig ugyanaz volt, s egy XVIII. századbéli örmény nyomtatványban ép oly jellemű lapszéli díszítéseket, homlokvignettákat és initialékat találunk, mint a minők a XV. századbéli örmény kéziratokban észlelhetők.

Annyit azonban az örmény nyelvben való tájékoztatlanságom daczára is Pulszky Ferencz múzeumi igazgató, továbbá dr. Hampel József, dr. Czobor Béla és dr. Fejérpataky László t. barátaim szíves közreműködésével constatálnunk sikerült, hogy a Gottlob Hess úr által a czímlapon hollóknak tartott két madár nem holló, hanem *galamb, mely arany kehelyből iszik* s a keresztény symbolikában az áldozásnak igen gyakori jelképe.

Gottlob Hess úr föltevése tehát a két hollóra nézve tévedésen alapult s ezért a codexet azok közé kellett sorolnunk, melyeket nem a czímlapon levő Corvin-czímer vagy más jellemző tulajdonság, hanem a jellemző *Corvin-kötés alapján* vindikálhatunk a Corvinának.

Ezért a kötés megvizsgálásához fogtunk.

Mindjárt első pillanatra feltűnt, hogy a codex a Corvina maradványainak jellemző kötésével nem bir, hanem egyszerű, 13 centimeter magas és 10 centimeter széles, jól föntartott barna bőrkötés, préselt arabeszkekkel és kis keresztelkekkel díszítve. Alakja azonban nem a nyugati codexek középkori kötéséhez, melyek bőrrel borított fatáblákból állanak, hanem a koránok tárczaszerű kötéséhez hasonló, a könyv hosszában és széltében a táblákról lecsüngő barna bőrléffentyűvel bir, melyek a borítékhoz hasonló préselt

arabeszekkel díszítve, a vágás megvédelmezésére szolgálnak. A táblákat eredetileg két barna keskeny szíj kötötte össze, melyek a második táblához erősítve, az első táblán levő két rézgombba voltak akasztva s kapocs gyanánt szolgáltak. Ezen szíjakkból most csak az egyik van meg, a másik hiányzik.

A kötésnél mindenekelőtt feltűnik a táblák formája. Míg a középkori latin, olasz, német és más codexek kötésénél a fatáblák szélei egyenesek, a középkori görög és ó-szláv kéziratoknál pedig kelettek (vagyis felül, oldalt és alul vályú alakjában vannak kivájjva) addig ezen kéziratnál a fatábláknak szokatlan formájuk van, nem egyenes szélűek, nem is kelettek, hanem külön styl szerint a felső és alsó szélén lépcsőzetesen ki vannak faragva és pedig úgy, hogy a táblák felső és alsó szélei a kézirat hátától kezdve 3 centimeter hosszúságban, azzal egy színvonalban kezdődnek, ezután következik $\frac{1}{4}$ centimetryni mély és $\frac{1}{2}$ centimetryni hosszú lépcső és ismét $\frac{1}{4}$ centimetryni mély bevágás, melylyel aztán 7 centimeter hosszúságban a táblák szélei egyenes vonalban futnak végig s a vágással egy színvonalat képeznek. A táblák alsó és felső szélei tehát a kézirat hátától kezdve magasabbak és a vágás hossza felé alacsonyabbak. Ezen körülmény a kötés külső vizsgálatánál azonnal szembetűnik, s a Nemzeti Múzeum könyvtárában levő örmény kéziratok és nyomtatványok eredeti kötéseinél szintén tapasztalható.

Legérdekesebb az első tábla díszítése, mely oly préselt arabeszeket és apró kereszteteket mutat, a minőket a nyugati codexek kötésén már a XV. században találunk. A tábla szegélyén arabeszek és apró keresztből alkotott dízskeret fut végig, mely a tábla közepén levő két megfordított háromszögből és hat félkörből képezett nagy arabeszket befoglalja. Ennek közepén körülbelül egy német ezüst márkának megfelelő körben van egy homoru czimerpaizs, mely ágon álló, jobbra néző hollót gyűrűvel a csőrében ábrázol. A paizs fölött öt águ nyílt korona, a czimer körül pedig majusculákkal a következő körirat látható: *D. MATH. D. G. HVNG. REG.* vagyis az én olvasásom szerint: *Domini Mathie Dei Gracia Hungarie Regis.* A czimer kivitele, valamint a tábla díszítése vakon préselt munka s az arany alkalmazása a díszítésből egészen hiányzik.

Ezenkívül a tábla jobboldali felső és alsó sarkában egy, egy jól föntartott rézgomb maradt fenn, melyekbe mint fönt említettem a két összekötő szíjjat kapcsolták.

Ezen táblának eredeti nagyságu hasonmását a 9. sz. műmellékleten adjuk.

A 2-ik tábla az 1-höz hasonlóan van diszítve, ugyanoly preselt diszkerettel bír mint emez, s eltérést csak a tábla közepén levő arabeszkben mutat, mely formájára és kivitelére nézve az első tábla arabeszkjétől lényegesen különbözik s rombold alaku keretbe van foglalva.

Ezen tábla hosszából folytatólagosan még egy 13 centimeter hosszú és 5 centimeter széles, preselt diszítésű bőr leffentyű csüng le a vágás megoltalmazására s a tábla baloldali felső sarkából egy keskeny bőrszíjj a könyv összekapcsolására. A második szíjj, mely eredetileg a tábla alsó sarkához volt erősítve, hiányzik s csak a nyoma van meg.

Ezen táblának eredeti nagyságú hasonmását lásd a 10 sz. műmellékleten.

Ilyen lévén a kézirat kötése, kérdés merült fel, vajjon ezen kötés és az 1-ő táblán levő hollós czimer eredetiek-e? vagyis származhatnak-e Mátyás király idejéből?

A mi a kötést illeti, az, megvallom, a XV. század benyomását tette rám. A táblákon levő diszítések és ezek motívumai olyanok voltak, minőket a XV. századbeli nyugati codexek, sőt a múzeumi könyvtár ez időbeli kéziratának kötésén is találunk, s éppen azért nem találtam elegendő alapos okot arra, hogy a kötés eredeti voltában kételkedjem.

Feltűnt azonban egy körülmény, mely első pillanattól fogva gyanusnak tetszett előttem és ez: *Mátyás királynak az első táblán levő köriratot czimere*, melyhez hasonló eddigi kutatásaimban nem találtam s melynek valódiságában belső okokból kételkedni kezdtem.

A Corvina felkutatott maradványaiban ugyanis azt találjuk: hogy Mátyás király czimere a szövegben hol M. A. (Mathias Augustus), hol M. R. (Mathias Rex) betűs monogrammal, de többnyire ezen betűk nélkül, egyedül fordul elő.

A mi a Corvin-codexek jellemző bőrkötését illeti, ezek közt csak

a wolfenbütteli Psalterium táblain találjuk a magyar, pólyák és cseh oroszlánból összetett czimerben, a hollót is kék szívpaizsban, míg a többi jellemző bőrkötéseken, a magyar pólyás és cseh oroszlános czimerpaizsból *a holló rendszeren hiányzik*, s Mátyás czimere ezeken, úgy mint a bécsi udvari könyvtár 22. számú és a császári hitbizományi könyvtár 10,489. számú *Livius* Corvin-codexek czimlapján nyílt arany koronával, *hollós szívpaizs nélkül* fordul elő.

Ellenben a marosvásárhelyi *Tacitus*, a stuttgarti *Augustinus* és a milanói *Diogenes Laertius* codexek kötésén *a gyűrűs holló önálló paizsban egymaga szerepel* és pedig az első két codexben (a harmadikat csak Fraknoi Vilmos leírásából ismerem) két egymáshoz hasonló, de különböző nagyságu stampigliával préselt vak nyomásban; míg a veronai egyik *Livius*-codex kötésén a gyűrűs holló nem önálló paizsban, hanem a tábla arany virágos diszítései közt egymagában mint dísz fordul elő, az előbbiekhöz hasonló alaku, de sokkal kisebb stampigliával, *aranynyal nyomva*.

Bármiként forduljon elő azonban Mátyás czimere és családi jelvénye a kötéseken, egy dolog ezekben kétségtelen, és ez: hogy az *összes czimerek közt egyetlen egy sincs, mely a czimer körül betűs monogrammot vagy valami köriratot mutatna*.

Ilyen körirat a Corvin-codexek kötései közt csak egyetlen egy van: az erlangeni Corvin-biblián, *de itt a táblák közepén nem Mátyás czimere, hanem ennek relief arczképe fordul elő a következő körirattal: Mathias Rex*. Ugyanezen kötés négy sarkában előfordul még reliefben a gyűrűs holló is kiterjesztett szárnyakkal és *pedig a két táblán 7-szer* (a nyolcadik hiányzik), de minden monogramm és körirat nélkül.

Köriratok vannak Mátyás király azon emlékérméin és pecséteiben, melyek a Corvin-codexek diszkereteiben mint diszítések szerepelnek, de köriratos Corvin-czimert sem a Corvin-codexek szövegében, sem a kötéseken nem ismernek.

Ezért kételkedtem az örmény-codex köriratos czimerének valódiságában.

De a belső okokhoz külső okok is járultak. Feltűnt ugyanis a czimerben levő hollónak kezdetleges és tökéletlen alakja, mely kivételére nézve a most említett marosvásárhelyi, stuttgarti és

veronai hollóknak messze mögötte marad, alakjára nézve pedig ezektől minden tekintetben eltért s egészen más szerkezetű bélyegzőre vallott.

Feltűnt továbbá a körirat betűinek éles volta, mely inkább a modern, mint a régi majusculákhoz hasonlított.

Ezen három okból a köriratos czimerpaizs valódiságában s a codex Corvinianus voltában kételkedni kezdtem.

Majláth Béla, dr. Fejérpataky László tisztársaim és dr. Czobor Béla t. barátom osztoztak véleményemben. Ez utóbbi ezen kívül még egy körülményre figyelmeztetett, melynek elejénte kevés fontosságot tulajdonítottunk, de mely a czimer valódisága iránti kéte-lyeimet csak növelte.

A czimerben ugyanis a bőrboritékon a holló fejétől kezdve a mellég egy négyszegletes, kis granáthoz hasonló lyuk volt, mely a holló alakját megeseonkítva tüntette fel s melyen keresztül a bőr alatti fatábla volt látható. Ezen lyukról dr. Czobornak az volt a feltevése, hogy nem véletlenül, hanem mesterségesen keletkezett, vagyis abból indulván ki, hogy a táblán látható czimer hamisítvány, a hamisító, midőn a hamisított bélyegzőt a bőrre akarta rányomni, a mostani lyuk helyén valami akadályra, valószínűleg kiálló szegre talált, melyet előbb el kellett távolítani, hogy a hamisítást megeseinálhassa. Ezt el is távolította, miáltal a bőrboritékon lyukat csinált s ezen lyukas bőrre nyomta rá a hamisított bélyegzővel a mostani czimert.

Czobornak ugyanis az volt a föltevése, hogy a hollós czimer a codex boritékán oly fontos dolog, mely a codexnek rendkívüli becsét kölcsönöz s ezért annak ép vagy nem ép volta nem lehet közönyös ugy magára a codexre, mint ennek hirtokosára nézve. Ha tehát itten a czimer hollójában csonkítás van, ugy ez, tekintve hogy a codex különben igen jól van conserválva, nem lehet véletlen sérülésnek a műve, mert ez a codex értékét jelentőkenyen leszállítaná, hanem a csonkítás szánt-szándékkal történt, és pedig azért, hogy a hamisító eltüntesse azon gyanus nyomokat, melyek esetleg a hamisítás felderítésére vezethetnének s oly látszatot adjon a csonkításnak, mintha ez véletlenül történt volna.

Ezen feltevés plausibisnek látszott, de ellene szólt azon bibliographiai szempont, hogy a boritéktáblán levő két rézgomb határo-

zattan kizárta azt, hogy a tábla közepén eredetileg még egy rézgomb minden czél nélkül lett volna, melyet a hamisító azért távolított el, mert miatta a hamisított belyegzőt a borítékra nem tudta rányomni; de ellene szólt azon körülmény is, hogy a fátáblában semmi nyoma nincs annak, hogy abba egy réz-szeg lett volna megerősítve, továbbá az, hogy akkor a réz-szegnek nagyobb-nak kellett volna lenni a hollón levő lyuknál, a mi kevésbbé valószínű, s ezért a föltevést, mintha a lyuk helyén eredetileg réz-szeg lett volna, elejtettem.

Mivel azonban a czimernek epigraphiai s a codexnek műtörténeti oldala is volt, bemutattam azt újból Pulszky Ferencz, múzeumi igazgatónak és dr. Hampel József, múzeumi régiségtári őrnök s az ő véleményüket is kikértem.

Ők a codexet igen érdekesnek s a benne levő miniattüroket igen csinosoknak, de nem olyanoknak találták, melyekért 5000 forintot adni lehetne. Pulszky Ferencz a codexet néhány száz forintra becsülte, de mind ő, mind pedig dr. Hampel a codex koráról határozott véleményt nem mondtak, az 1-ső táblán levő czimer köriratáról pedig kijelentették, hogy a betűk jellemében, illetőleg éleségükben nincs semmi különös, mert ily betűk a XV. századbeli emlék-érmeken sőt még régiebbeken is előfordulnak, ezekből a körirat regisége ellen nem lehet sokat következtetni. S midőn kérdésökre a kötés jelleméről úgy nyilatkoztam, hogy ily préselt díszítésű kötések a XV. században a nyugati codexeken már találhatók, még egyszer megvizsgálták a codexet s aztán kijelentették, hogy Czobor hiperkritikai feltevése erőszakolt és nincsen eléggé indokolva, továbbá hogy a táblán levő köriratos czimer és a codex kiállítása inkább ezeknek valódisága és eredetisége, mint hamisítása mellett szól. Ezért határozott véleményt nem mondtak, de inkább a hamisítás ellen mint mellette foglaltak állást.

Ily tekintélyes szakférfiak véleménye után újból megvizsgáltam a codexet, de minél jobban vizsgáltam a köriratos czimert, (ezen fordult meg a codex Corvin-jelleme, mert a szöveget és kötetést mindnyájan eredetinek tartottuk, csak azt nem tudtuk, valjon csakugyan Mátyás király idejéből valók-e?) annál inkább meggyőződtem ennek valódisága iránt táplált kételyeim alaposságáról, s meggyőződésemet Pulszky Ferencz és dr. Hampel József ellenkező véleménye sem tudta megingatni.

De meggyőződtem arról is, hogy a kérdést egyoldalulag csupán külső criteriumokból alaposan eldönteni nem lehet, hanem a czimeren kívül a codex szövegének alapos megvizsgálása is szükséges.

Ezért felkértem Patrubány József fővárosi gymnásiumi tanár urat, ki örmény irodalmi tanulmányokkal foglalkozik, mondana véleményyt a kézirat tartalmáról és koráról.

Ez szives készséggel teljesítette kérésemet, a kéziratot örmény egyházi énekes könyvnek mondotta, mely hozzávetőleg lehet vagy 200 éves, de kijelentette, hogy ő örmény palaeographiai tanulmányokkal nem foglalkozik s a codex szövegének koráról határozott véleményyt csak akkor mondhat, ha ezt alaposan megvizsgálja. Mivel azonban ezen vizsgálathoz Budapesten a szükséges irodalmi eszközökkel nem rendelkezik, azt javasolta, hogy engedjük át neki rövid időre a codexet s el fogja küldeni a bécsi mechtaristáknak, kik mint elsőrendű örmény palaeographusok és szövegkritikusok, azt pontosan meg fogják határozni.

Ezen tanácsot a múzeumi könyvtár el nem fogadhatta, mert a codex csak rövid időre levén megtekintésre hozzá beküldve, azt sokáig a tulajdonostól visszatartani és másnak felelőségére bizni nem akarta.

Felkértem tehát még Thelengarian Jakab budapesti magántanár urat, hogy mint született örmény, vizsgálja meg ő is a codexet s adjon róla nekünk véleményyt.

Thelengarian úr szivesen teljesítette kérésemet, de oly időben kerestem fel őt, midőn épen előadásra készült s ezért a codexnek csak egy negyed órát szentelhetett.

Az ő véleménye a codexről a következő: a kézirat örmény imádságos könyv, egyházi énekekkel, imádságokkal és szent leczkéekkel. Korát azonban pontosan csak akkor tudná meghatározni, ha a szöveget alaposan megvizsgálná, s meggyőződnék arról, valjon nincs-e ebben valami adat, mely az iratás idejére nézve nyujtana tájékozást.

Első benyomása, a mit a kézirat kiállítása reá tett, az volt, hogy lehet XV. századbéli.

Midőn a kézirat miniaturjeit vizsgálni kezdte, figyelmeztetett a legelső miniatűr felírására, mely a codex 1-ső irott levelén fordul

elő s melyben a codex egykori festője magáról örmény vörös betűkkel a következőket írta: «*Zdarabjal Vaneczi Szahak Dzarhgorhsz Hisja Jew Asztwacz,*» vagyis magyarul: «Emlékezzél meg rólam a sanyargatott Isák festőről, ki Vanból való, (az Istennél).» A codex végén levő bejegyzések érdekes adatokat tartalmaznak Örményország történetére a vallásüldözés idejéből, s a könyvmácsoló életviszonyaira.

Ez alkalommal Thelengarian ur felemlítette, hogy az örmény katolikusok metropolisában *Etsmiadzian* városban van a leggazdagabb örmény könyvtár, mely 5000-nél több örmény kéziratot tartalmaz, továbbá hogy sok és becses örmény kézirat van Velenzében és Bécsben a mechtaristák könyvtárában, s hogy a párizsi nemzeti könyvtárban az örmény kéziratok száma 200—300, s a müncheniben 20—30 kötetre megy.

Együttal ajánlkozott, hogy másnap érkezése levén, a codexet tüzetesen fogja megvizsgálni s kiemelte, hogy a codexnek alapos megvizsgálására a monarchiában a bécsi mechtaristákat tartja a legilletékesebbeknek.

Mindez, a mit a codex megvizsgálásáról elmondtam, reggel 9-től délután 4 óráig történt s én azzal bucsúztam el Thelengarian urtól, hogy másnap délelőtt a múzeumi könyvtárban várni fogom.

Az úton azonban meggondoltam a dolgot s tekintetbe véve, hogy a codex csak rövid időre van a múzeumi könyvtár gondjaira bízva s az elhatározással sokáig nem szabad késnünk, továbbá hogy 5000 forintos kéziratról levén szó, annak minőségére nézve mielőbb tisztába kell jönnünk, végre hogy Patrubány és Thelengarian urak bár a codex korára nézve eltérő véleményben voltak, de abban mind a ketten megegyeztek, hogy meghatározására a bécsi mechtaristákat tartották legilletékesebbeknek, arra határoztam el magamat, hogy nem várom be a holnapi nap eredményét, hanem legott jelentést teszek az ügy állásáról az igazgatónak s a dolog sürgőssége miatt arra kérem, küldjön ki engem a codexsel a Nemzeti Múzeum megbízásából azonnal Bécsbe, hogy azt az ottani császári udvari könyvtár, a császári és királyi keleti Akadémia és a mechtaristák közbenjárásával meghatározhassam s annak valódi vagy hamisított voltát tisztába hozzam.

Az igazgató szívesen teljesítette kívánságomat s én a codexsel

a legközelebbi vonattal Bécsbe indultam, hol másnap az ügyet szerencsésen tisztába hoztam.

A bécsi udvari könyvtárban dr. Göldiin és dr. Menczik könyvtárőr urak kutatásaimat legnagyobb liberalitással támogatták, de az itteni könyvtár örmény kéziratai meghatározva nem lévén, ezekből a müncheni örmény codex korára nézve kevés támaszpontot nyerhettem. A kötés tábláinak formájára nézve azonban több analog esetet találtam. A császári és királyi keleti Akadémiában, dr. Károlyi Árpád cs. és kir. udvari levéltárnok baráti szivességének köszönöm, hogy Kujumdjan tanár ural megismerkedtem, ki a keleti Akadémiában a keleti nyelvek correpetitora lévén, mint született örmény, ezen nyelvben is bír jártassággal. Ő is megtekintette a codexet, de úgy találta, hogy ez régi örmény írással van írva, melylyel ő, mint a modern örmény írás ismerője, nem foglalkozik s ezért annak tüzetes vizsgálatába nem bocsátkozott. Tanácsolta azonban, mutassam meg a codexet az itteni mechitaristáknak, kik ezt szívesen meg fogják határozni, mely célra készséggel ajánlotta fel közvetítését.

Köszönettel fogadtam el tanácsát, s habozás nélkül a műveltségéről előnyösen ismert bécsi mechitarista szerzet monostorába mentem, hol tisztelendő *Kalemkiar* Gergely és tisztelendő *Manevisean* (Gábor mechitarista atyák nagy előzékenységgel fogadtak, s midőn nekik idejövetelem célját előadtam, ezt tőlük telhetően szíves készséggel előmozdítani ígérték. Ezen két mechitarista szerzetes, mint született örmények nemcsak hivatásuknál fogva az örmény nyelv, irodalom és paleographiában kiváló képzettségű szakemberek, hanem ezenfelül európai műveltségű férfiak, kik anyanyelvükön kívül a görög, szír, francia, német és olasz nyelveket szóban és írásban bírják.

Ezeknek ítélete alá bocsátottam a müncheni örmény codexet, kik erről a következő véleményt nyilvánították.

A bemutatott kézirat: *Saragan*, vagyis örmény egyházi énekes könyv, az örmény «*Breviarium*»-nak kivonata, mely a latin «*Officium Divinum*», «*Psalterium*» vagy «*Horae Beatae Mariae Virginis*» mintájára, az egyházi év különböző ünnepeire imádságokat, leczkéket, zsoltárokat és kótás énekeket tartalmaz.

A saragan kéziratok az örmény egyházi irodalomban igen gyakoriak, a bécsi mechitaristák könyvtárában a XV—XVIII. szá-

zadból *legalább 20 saragan van*,¹ köztük több hártypéldány igen fényes kiállításban.

Nyomatásban az első saragan 1664-ben jelent meg Amsterdamban, a második kiadás ugyanitt 1685-ben, a harmadik kiadás pedig ugyanitt 1702-ben. Az utolsó saragan-kiadásnak, mely Velenczében 1877-ben jelent meg, a következő latin czime van: «*Laudes et Hymni ad SS. Mariae Virginis honorem ex Armenorum Breviario excerptae*». *Venetiis 1877. 8°*.

A müncheni Saragan-kézirat, mint a szövegben levő colophon tanusítja, 1662-ben íratott, és ha nem is elsőrendű, vagy második rendű bibliographiai ritkaság, de igen csinos és izléses munka, melynek egész kiállítása arról tanuskodik, hogy előkelő ember használatára készült.

Midőn a tiszteletre méltó vizsgálóktól a kézirat iratási idejéről értesültem, önkéntelenül azon kérdést intéztem hozzájuk: valjon kétségbevonhatlan adatok alapján kideríthető-e a szövegből, hogy a kézirat csakugyan 1662-ben és nem előbb vagy később íratott? Mire ők mind a ketten egész határozottan kijelentették, hogy a saragan az örmény liturgiában oly gyakran fordul elő, hogy azt első tekintetre felismerik, a régi örmény írás pedig örmény liturgikus könyvekben oly sokáig tartotta fön magát, hogy annak korát a betűk jelleméből is meghatározhatják, de ha ezekben tévednének is, a mi nem valószínű, *az iratási évben nem tévedhetnek, mert ez a colophonban, betűkkel és számokkal ki van írva, s ebből kiderül, hogy a kézirat az örmény időszámítás 1111-ik esztendejében íratott*, vagyis a mi *időszámításunk szerint, ha ehhez a chronológiában elfogadott 551 esztendő különbözetet hozzászámítjuk, 1662-ben*.

Ezen véleményt megerősítette a bécsi mechitaristák nagy-tudományu s irodalmi működéséről európaszerte ismert érseke is, dr. *Ajdinean* Arzén úr ő méltósága, ki kutatásainkat becses látogatásával tisztelte meg.

Ezen meghatározásban megnyugodtam. *A müncheni saragan szövege tehát 1662-ben, vagyis Mátyás király 1490-ben*

¹ Bécsből hazajövet megvizsgáltam még egyszer a múzeumi könyvtár örmény kézirateit s ezek közt is találtam egy saragant, mely valószínűleg a XVII. században íratott.

bekövetkezett halála után 172 esztendővel későbbén iratott, s így annak könyvtárában nem lehetett.

De felmerülhet még azon, kevésbbé valószínű kérdés, vajjon a müncheni saragan kötése nem származik-e egy oly XV. századbéli örmény könyv kötéséről, mely csakugyan Mátyás királynak volt tulajdona, a táblán az ő czimerét viselte, de idővel az eredeti kéziratról, melynek borítékát képezte, elszakított s a müncheni saragan borítékául lett felhasználva.

A bibliographiában erre is vannak szórványos esetek. Megesik, hogy szenvedélyes gyűjtők vagy könyvkedvelők régi borítékokat fiatalabb kéziratok vagy nyomtatványok kötésére használnak fel, mi által azon anomalia történik, hogy a könyv borítéka sokkal régibb keletű, mint a könyv maga.

Ezt azonban a jelen esetben nem tartottam valószínűnek, mert a kézirat és borítéka úgy illettek egymáshoz, hogy egész habitusuk és szerkezetük a mellett tanuskodik, hogy mind a kettő egyidőben, tehát 1662-ben készült.

Mindazáltal, hogy ezen képtelennek látszó fellevésnek élet vegyem, szükségesnek tartottam a bécsi mechitaristák könyvtárának örmény kézirateit legalább külsőleg megvizsgálni, hogy ezeknek kiállításáról és kötéséről magamat némileg tájékozhassem s kutatásaim eredményéből a müncheni saraganra következtetést vagy analógiát vonhassak.

Ezen kutatásaimban ismét a két tisztelendő atya volt kalauzom, az ő szakértő magyarázatuknak köszönöm, hogy a könyvtár több száz kötetből álló, s a VIII. századtól kezdve a XVIII. századig terjedő, örmény kézirateit néhány óra alatt megvizsgáltam.

E kéziratok közt van néhány igen fényes kiállítású hártya-példány nagyszerű miniatűrökkel, érdemesek arra, hogy középkori miniatűrökkel fog lalkozó műtörténészek külön figyelmökre méltassák, és legalább 20 saragan, többnyire a XVII. századból, a münchenihez hasonló nagyságban és kötésben.

Engem különösen a kéziratok kötései érdekelték, melyeknek megvizsgálásából tanulmányaimra becses anyagot merítettem. Így azon tapasztalásra jöttem, hogy az örmény kötések ornamentikája több századon keresztül alig változott, s a XV. századbéli örmény codexek kötésén oly díszítéseket találtam, mint a minők a XVI. és XVII. századbéli örmény codexeken is előfordulnak, sőt talál-

tam XV. századbeli örmény codexeken oly préselt diszítéseket, a minőket a müncheni saragan is felmutat. Ezen körülmény onnan magyarázható, hogy az örmény nép conservatív jellemű lévén, a könyvornamentika motívumait nem igen változtatta, hanem régi eredetiségökben sokáig föntartotta s az örmény könyvkötők csak népok conservatív szellemét követték, midőn századról századra a könyvornamentikán nem változtattak, hanem a könyvek tábláit egy minta után készítették és ugyanazon motívumu stampigliákkal és lemezekkel diszítették.

Az örmény kötések ezen oeconomiája könnyen tévedésbe ejti a kutatót, ki egy örmény kéziratot, ha iratási idejét nem ismeri s az örmény könyvornamentikában tájékozatlan, a kötés jelme után sokkal régibbnek fog tartani, mint a milyen az valóban.

Ezen tévedés csak ugy kerülhető el, ha az örmény kötések a legrégebb időtől a legújabb korig tanulmányozzuk s a könyvornamentika folytonosságát rajtuk figyelemmel kísérjük.

A müncheni örmény saragan kötése engem is tévedésbe hozott, midőn a nyugati codexek kötéséhez hasonló tábla diszítése után azt XV. századbelinek tartottam, de tévedésem az örmény könyvornamentika természetéből magyarázható.

Egyébként a könyvkötés ornamentikája többé-kevésbbé mindenhol conservatív.

Így, hogy többet ne említsek, a gyöngyösi ferenczrendiek és a kolozsvári jezsuiták által a XVIII. században könyvtáblák diszítésére használt (ma is meglevő) vaslemezekről és bélyegzőkről kétségtelen, hogy száz évnél tovább voltak használatban, miből következik, hogy a velök diszített könyvkötéseknek 100 évig egyforma ornamentikájuk volt, melyeknek korát, ha az évszám a könyv kötéséről vagy címlapjáról esetleg hiányzik, pontosan meghatározni igen nehéz.

De nemcsak azért tanulságosak reám nézve a bécsi mechtaristák örmény kéziratai, mert általuk az örmény könyvornamentika jellemével megismerkedtem, hanem főleg azért, mert biztos nyomra vezettek a müncheni saraganon lévő czimerhamisítás leleplezéséhez.

Midőn ugyanis a könyvtárban a XVII. századbeli örmény-kéziratok közt a müncheni saraganhoz hasonló kötések keres-

tem, kezembe akadt egy 8-ad rétű papir saragan, mely az említett két tudós atya véleménye szerint a XVII. századból (úgy emlékszem 1666-ból) származik s reánk nézve azért nagyfontosságú, mert a Corvin-czímert kivéve (mely itt hiányzik) szakasztott oly kötése van, mint a müncheni saragannak s kulcsot szolgáltat ez utóbbi kéziratban levő czímerhamisítás megfejtéséhez.

Ha ugyanis ezen két kötést egymással összehasonlítjuk, azt találjuk, hogy mind a kettőnek az első táblán két megfordított háromszögből és 6 félkörből álló préselt arabeszkje van, melyek egymáshoz mindenben hasonlítanak s csak abban az egyben térnek el, hogy a bécsiében az arabeszk közepén levő kör, mely körülbelül egy német márka nagyságának felel meg, üres s a bőr sima felületén sem préselt sem másféle díszítést nem mutat fel; ellenben a müncheni saraganon az arabeszk közepén lévő, szintén egy német márkához hasonló, körben Mátyás király köriratos czímere fordul elő és pedig vakon préselt kivitelben.

Ebből következik, hogy eredetileg mind a két saragan kötésének egyforma ornamentikája volt s az első tábla mind a két codexben ugyanazon préselt motívumokkal volt díszítve, míg azonban a bécsi saragan kötése a maga eredetiségében mai napig fönmaradt, addig a müncheni saragan kötésén az első tábla közepén az eredetileg üresen hagyott kört valami élelmes vállalkozó Mátyás király köriratos czímerével és pedig egy e czélra külön készített bélyegzővel kitöltötte, hogy ez által a kisértékű XVII. századbeli örmény codexet nagyértékű Corvin-codexxé kvalifikálja, értékét a tájékozatlan emberek előtt, kiket a kötés régi jelleme s az örmény nyelvben való járatlanság könnyen félrevezethet, emelje s rosszhiszemű hamisításával a jóhiszemű vevőket megcsalja.

Ez, a két codex alapos összehasonlításából, kétségtelennek látszik, mert a jelen esetben teljesen ki van zárva az, hogy a hamisító a hamisításhoz Mátyás király oly eredeti bélyegzőjét használta legyen, mely ekkorig ismeretlenül lappangott s most került valahonnan egészen véletlenül napfényre.

Ezen föltevés, ha a hamisított Corvin-czímert a Mátyás király pecsétjein, pénzein, emlékérméin és könyvein található czímerekkel összehasonlítjuk, semmi valószínűséggel nem bír.

Hogy mi indította a hamisítót a hamisítás elkövetésére? Ezt, adatok hiányában nem bírom ezúttal eldönteni.

De valószínűnek tartom, hogy a hamisítóra csábító hatással, az «auri sacra fames»-en kívül, a milanoi Attavantes-féle Corvin-codex azon magas ára lehetett, melyet a nemzeti múzeum könyvtára 1886-ban Ulrico Hoepli milánói könyvárusnak fizetett, midőn ezen elsőrendű bibliographiai ritkaságot gyűjteménye számára 6500 frankért megszerezte.

Ennek nagy ára zavarta meg a hamisítóban az erkölcsi egyensúlyt, midőn a müncheni XVII. századbéli saragant XV. századbéli Corvin-codexnek meghamisítani megkísérelte, mint ilyet Gottlob Hess müncheni könyvárus útján rendkívüli magas áron forgalomba hozta, s a jóhírű németországi könyvpiacot, úgy mint a jóhiszemű közönséget, becsapni akarta.

Ezen gonosz kísérlet nem sikerült, s mi a magyar bibliographia tudományos reputációja érdekében örvendünk, hogy ezen hamisítást a bécsi mechitarista szerzetesek szives közreműködésével felderítettük s a kérdéses örmény codexet igazi értékére le szállítottuk.

Rövid négy év alatt ez a második eset, hogy külföldi Corvin-codexekről kedvezőtlen ítéletet kell mondanunk. A hamburgi Corvin-codexben is¹ Mátyás király *bélyegéről* volt szó, csakhogy e bélyeg, mely egy XV. századbéli latin codex címlapjáról, a hova festve volt, s allítólag eltűnt, jóhiszemű tévedésen alapult; míg a müncheni codexben, melyet egy hamisító XVII. századbéli kéziratból XV. századbelinek akart minősíteni s e czélból Mátyás király meghamisított czimerét a kézirat boritéktáblájára bepréselte, gonosz szándékkal volt dolgunk, melyet nem lehet eléggé kárhoztatnunk.

A szakférfiak előtt ismeretes, hogy a bibliographiában a hamisítások nem tartoznak a ritkaságok közé, de azt az ügy érdekében ki kell jelentenünk, hogy Litterati Nemes Sámuel óta a müncheninél otrombább hamisítással a bibliographia terén nem találkoztunk.

Hátra van még, hogy véleményünket elmondjuk azon lyuk keletkezéséről, mely a müncheni codex hamisított Corvin-czimerén

¹ Lásd a hamburgi Corvin-codex című közleményünket a «Magyar Könyvszemle» 1885-diki folyamában.

fordul elő, s mely a vizsgálat alkalmával leginkább dr. Czobor Bélának tűnt fel.

Abban tisztelt barátunkkal egyetértünk, hogy a hollón látható lyuk nem véletlenül, hanem mesterségesen támadt. A kérdés csak az, hogy mi volt azelőtt a mostani lyuk helyén és mért kellett a táblát borító bőrt épen azon a ponton, hol a hiány leginkább feltűnik vagyis a gyűrűs holló nyaka alatt, tehát a legkényesebb helyen átlukasztani illetőleg abból egy darabkát eltávolítani?

Erre nézve legyen szabad a következőket megjegyezni.

Hogy a müncheni örmény codex első tábláján a préselt arabeszk közepén réz-szeg vagy umbilicus-féle diszítés lett volna, melyet előbb el kellett távolítani, hogy a hamisított bélyegzőt a bőrborítékra rá lehessen nyomni, ennek valószínűségét már közleményünk elején kétségbe vontuk, s állításunkat bibliographiai és helyi érvekkel támogattuk.

Hogy az arabeszk közepén lévő körben a bőr felülete eredetileg oly sima lett volna, mint azt az említett, analog kötésű bécsi codexben találjuk, ezt a hamisított Corvin-czímeren tapasztalható csonkítás teszi valószínűtlenné, mert ha az illető helyen a bőr egészen sima volt, ebbe a meghamisított bélyegzőt minden nehézség nélkül lehetett volna bepréselni, s nincs elfogadható ok a bőr erőszakos megcsonkítására, hisz épen a sima bőrbe vakon préselt Corvin-czímer tette volna látszólag legvalószínűbbé azon föltevést, hogy a könyv vagy legalább ennek borítéka, Mátyás király számára készült.

• Ha tehát ennek daczára a codex borítéktábláján a Corvin-czímer *nem ép, hanem megcsonkított állapotban fordul elő*, úgy ez annak a jele, hogy a bőrboríték ezen a részén a hamisító törekvése oly akadályra talált, mely lehetetlenné tette azt, hogy a Corvin-bélyegzőt, a bőrbe úgy bepréselje, hogy a hamisításnak rajta nyoma ne legyen. Ezért inkább elfávolította az akadályt, mely esetleg árulója lehetett volna, hogysem a címér valódisága iránt a kutatóban gyanút keltsen.

Mi volt ezen akadály? Erre nézve ismét a bécsi mechitarista örmény codexek kötéseit nyujtanak analogiát, melyekben a táblák közepén görög keresztet, csillagot, különféle stylú diszítéseket és

négy pontból álló,¹ ilyen alakú keresztet találunk. Ezen disztésekből nézetünk szerint az utolsó, vagyis a négy pontból álló kereszt az, melyről valószínűnek tartjuk, hogy eredetileg a müncheni örmény codex első táblájának azon helyére volt préselve, hol most a hollót látjuk. Ez fordul elő a táblák préselt disztései közt többször, ez diszlik a második tábla arabeszkjének közepén is, ezt találta, nézetünk szerint, a hamisító az első tábla közepén az üresen maradt körben, midőn a Corvin-czímert ide bepréselte. S mivel valószínű, hogy a négy pontos kereszt mikor felül volt préselve, a holló alatt is látszott, ezen körülmény, nehogy gyanút keltsen az iránt, hogy a címert nem egykorú, hanem későbbi időben egy régebbi disz fölé nyomták rá a könyv boritékára, arra bírta a hamisítót, hogy a négy pont közti bőrdarabkát, hol eredetileg a kereszt volt, a holló nyaka alatt eltávolítsa s a csonkításnak azt a színezetet adja, mintha az véletlenül történt volna. Így támadt, nézetünk szerint, a czimer hollóján levő lyuk, így magyarázható ki ennek négyszegletes alakja.

Dr. Czobor Béla föltevése tehát a lyuk fontosságáról alapos, de keletkezésére nézve azt hisszük legvalószínűbb az a magyarázat, melyet róla a bécsi mechitaristák könyvtárában merített tanulságok alapján adtunk.

Mindazon feltűnő körülmények és gyanúokok tehát, melyek bennünket a codex vizsgálatánál, annak valódisága iránt mindjárt kezdetben támadtak, alaposaknak bizonyultak. A kézirat mint Corvin-codex belső és külső criteriumokból, nem más, mint egy gonosz szándékkal készített hamisítvány, mely mint ilyen, a Corvina irodalmában egyedül áll, de melyet a szakirodalomban igazi értékére leszállítani s a hamisítást az egész tudományos világ előtt elítélni, a hazai és külföldi bibliographia iránti köteletségemnek tartottam.

Ezzel kutatásaimat a bécsi mechitaristák könyvtárában befejeztem. Az eredmény, melyet egy napi tartózkodásom alatt ott elértem, az állítólagos Corvin-codex meghatározására és leleplezésére vezetett, s én azon öntudattal távoztam innét, hogy feladatomat jól végeztem.

Mielőtt azonban a tisztelendő mechitarista atyáktól, kik itt-

¹ A négy pontból kettő egymás fölött és kettő egymás mellett áll s ily összeállításban keresztet képez.

létem alatt feladatomat lekötelező szivességökkel és gazdag szakismeretökkel annyira megkönnyítették, elbucsztam volna, még arra kértem őket: adnának nekem véleményt a codex szövegéről, beosztásáról és miniatűrjeiről s magyaráznák meg röviden annak tartalmát és nevezetesebb helyeit, hogy ezekről is némileg tájékozva legyek.

Mire ők szives készséggel a codex rövid leírását a következőkbe foglalták össze:

Az örmény palaeographiában négyféle írást különböztetnek meg, úgy mint: 1. Erkathagir, 2. Mitsak Erkathagir, 3. Bolorgir és 4. Notergir írásokat. Ezekből az *első írás* az első kilenc századból fönmaradt codexekben fordul elő és nehezen olvasható, a *második írás* a X—XIV. században volt gyakorlatban és szintén nehezen olvasható, a *harmadik írás* a XV. században kezdődik és a XVIII. századig tart, végre a *negyedik írás* a XVI. századtól kezdve egész a XIX. századig van gyakorlatban és a harmadikkal együtt könnyen olvasható.

A müncheni örmény codex a *bolorgir* íráscsoporthoz tartozik és könnyen olvasható.

Kiállítása csinos és izléses. Az írás gondos; a homlok-vignetták, lapszéli díszítések, initialék, a synaxarion, továbbá a szentek és ünnepek miniatűrjei nagy csinnal és izléssel vannak festve s önálló stylt tüntetnek fel, mely a byzanti és perzsa könyvornamentika hatásának nyomait mutatja. A festményekben a sötét színek túlnyomók s ezeken az arany használata igen gyakori.

A codex egy miniatűrrel kezdődik, mely az első levél második lapját egészen elfoglalja.

Ezen miniatűr alá írta a miniator vörös örmény betűkkel a következő bejegyzést: *Zdarabjal wanecki szahak Dzarhgorhsz Hisah Jew Asztwacz*, vagyis magyarul: Emlékezzél rólam a szegény Isák festőről, ki Wanból való (az Istennel).

A codexet tehát egy Isák nevű, wani¹ származású örmény miniator festette.

Ezután következik a szöveg a karácsoni officiummal (egyházi énekek és imádságok), utánna jönnek a vízkereszt, husvét, feltámadás, pünkösd, úrszine változás, és a többi egyházi ünnepek

¹ Örményország fővárosa.

officiumi énekekkel és imádságokkal s végződik az officium defunctorummal.

A codex fénypontját, a benne előforduló miniatűr képek képezik, melyek a szövegben ilyen sorrendben következnek :

Angyali üdvözet (Annunciatio B. M. V.)

Mária és József.

Szent Antal remete.

Szent Theosz király.

Nisszipiai Szent Jakab (Sziriából)

Szent Dávid proféta.

Szent István vértanu.

Szent Péter és Pál apostol.

Szent János evangelista.

Szent Jónás proféta.

Krisztus a jó pásztor.

Szent Gergely, az illuminator, Örményország főpapja (görög stolában).

Krisztus jeruzsálemi bevonulása.

Krisztus feltámadása.

Keresztelő szent János lefejeztetése.

A szent lélek eljövetele (Pünkösöd).

Szent Hripszimé örmény szűz és vértanu.

Krisztus menybemenetele.

Krisztus színe változása.

Utolsó ítélet.

Krisztus megdicsőítése.

Egy proféta.

Egy angyal.

Egy patriarcha.

Feltámadás allegoriája.

Lehetséges, hogy ezen sorozatból egyik-másik miniatűrkép, mely a codexben befoglaltatik, a vizsgálatnál rendelkezésünkre állott idő rövidsége miatt kimaradt. (H. úr levelében 25 képet említ.) De azt hiszem, ezeknek száma legfőlebb egy-kettőre fog menni, mert a codex leveleit nagy gonddal átlapoztuk, a miniatűrökre különös figyelmet fordítottunk, de az idő rövidsége miatt a leve-

leket úgy megolvasni, hogy a miniatűrök az illető levélnél legyenek feltüntetve, nem volt lehetséges. De nem is volt célunk, mert az én főfeladatomat a codex meghatározása, nem pedig részletes leírása képezte. És ezt bécsi utammal elértem.

A codexnek legérdekesebb része a szöveg utolsó három levele, melyek memorandumot tartalmaznak a könyv provenienciájáról, iratási idejéről és verses históriákat Örményország akkori történetéről.

Ezen feljegyzésekből a kézirat iratási idejére vonatkozó tétel magyar fordításban így hangzik :

«*Bizonnyos Meszrop íratta ezen könyvet a méltatlan Wartan számára Wartan Chlick másoló által, ki azt a saját szép és régi exemplarisából másolta Mog tartományának Szursz nevű falujában, a sz. János és sz. Gergely generalis védnöksége alatti kolostorban, ezer. száz tizenegyedik esztendőben,*» vagyis mint az eredeti örmény szöveg mondja: *Hazar (Ezer) Hariur (száz) Medasan (tizenegy).*

Alább pedig ez olvasható: «*Azon keserves időben (t. i. mikor a könyv iratott), melyben szorongatva vagyunk igazságtalan adók által és midőn jobban és jobban lesujt bennünket a gyalázat és szenvedés, melyek Örményországra sulyosodtak a mi bűneinkért.*»

Ezen colophon alapján tehát a saragan örmény időszámítás szerint 1111-ben iratott, vagyis, ha ehhez az 551 év különbözetet hozzáadjuk, a mi időszámításunk szerint 1662-ben.

Ez a müncheni örmény codex rövid tartalma és leírása.

Megjegyzem még, hogy a codex szövege előtt egy beirt hártya levél van (Vorsetzblatt), melynek első lapján érdektelen örményjegyzetek (valószínűleg probatio calami) fordulnak elő, a másik lapon azonban régi örmény irás van, melyről azt mondta a szerzet nagyérdemű érseke, hogy ez hecsesebb, mint az egész codex; mivel azonban az irás nagyon el volt mosódva, hamarjában nem birta elolvasni és csak azt mondta, hogy valószínűleg történelmi tartalmú lesz.

Ezzel a codex tartalmát kimerítettük.

Még a codex tábláinak belsejéről ki kell emelnem, hogy vékony kék szövettel vannak borítva, továbbá, hogy a bécsi örmény codexek tábláinak belsejéhez, nem mint a nyugati codexekben pergamen, vagy papirlevelek, hanem érdekesebbnél érdekesebb szövetdarabok vannak ragasztva, melyek régi örmény szövetmintákból

egész gyűjteményt képviselnek s a szakférfinak az örmény szövőipar eredetiségének és változatosságának tanulmányozására igen hálás tért nyújtanak.

Ezen szövetdarabok közt két örmény codexben oly régi szövetmintákat találtam, a minőket a nyugati codexekben eddig csak IX—X. századbeli kéziratokban, mint ritka czimeliákat láttam.

Ezen örmény szövetmintákra felhivom az illető szakférfiak figyelmét.

Ezzel a müncheni saragant minden oldalról megvilágítva, bécsi küldetésem végéhez értem s megköszönve a tisztelendő mechtarista atyáknak tanulmányaim iránt tanusított meleg érdeklődését és azon készséget, hogy a codex meghatározásában és leleplezésében oly szives segédkezet nyújtottak, a legközelebbi vonattal visszautaztam Budapestre, hogy kiküldetésem eredményéről Pulszky Ferencznek, mint a N. Múzeum igazgatójának jelentést tegyek.

Itt tisztviselő társaim és a szakférfiak nagy érdeklődéssel várták visszaérkezésemet, s midőn kiküldetésem eredményét velők közöltem s a müncheni állítólagos Corvin-codexet mint gonosz szándéku hamisítványt előttük lelepleztem, szerencsét kívántak kutatásaim sikeréhez.

Pulszky Ferencz pedig meggyőződve jelentésem alaposágáról, azonnal levelet irt Gottlob Hess úrnak, melyben kiemelve a müncheni codex tartalmát és azon körülményt, hogy az 1662-ben iratott, továbbá, hogy Mátyás király 1490-ben, tehát a codex iratása előtt 172 évvel halt meg, kijelentette, hogy az bajosan lehetett az ő könyvtárában s a táblán levő Corvin-czimer bajosan származhatik az ő idejéből, ezért a Nemzeti Múzeum könyvtára nincs azon helyzetben, hogy a megvásárlásra ajánlott codexre reflektáljon s ezt köszönettel a tulajdonosnak visszaküldi.

Mielőtt azonban ezt tette volna, szükségesnek tartotta magassabb tudományos szempontból, a codex mind a két tábláját a könyvtár gyűjteménye számára lefényképeztetni, hogy ezek mindenkorra bizonyosságot tegyenek az első táblán levő Corvin-czimer meghamisításáról.

Ezen gyűjteményből használtam fel közleményemben a két könyvtáblát eredeti nagyságú hasonmásban, hogy érvelésemet a Corvin-czimer meghamisításáról ezekkel is támogassuk.

Ez a müncheni örmény saragannak rövid története. Ha

kissé terjedelmesebben tárgyaltam, szolgáljon mentségemül azon körülmény, hogy ez az első hamisítvány, mely a Corvina bibliographiájában ekkorig felmerült, s én azt hittem, hogy ezen hamisított Corvincodexnek több oknál fogva annyi figyelemmel tartozom, mint a mennyivel a Corvina valódi maradványai iránt viseltetem.

Helyesen fogtam-e fel a kérdést és valjon sikerült-e a t. olvasót álláspontom helyességéről meggyőzni, ennek megítélését a szakférfiakra bízom.

Annyit azonban egész tárgyilagosan megjegyzek, hogy ezen eset nálunk oly rendkívüli, hogy ehhez hasonló a magyar bibliographiában ekkorig még nem fordult elő, s midőn ezt tehetségem szerint minden oldalról megvilágítani, a hamisítást igazi értékére leszállítani s ezáltal a jövő hamisításoknak ezen a téren elejét venni törekedtem, ezzel az ügynek, melyet egész lelkesedéssel szolgálok, hasznára lenni kívántam.

Közleményemben időrendi egymásutánban, egész közvetlenséggel elmondtam mindazt, mi a codexsel azon 48 óra alatt, míg vele foglalkoztam, történt, s köszönettel tartozom Hess úrnak, hogy szives ajánlatával és a codexnek ideküldésével ezeknek elmondására, s az igazság felderítésére alkalmat szolgáltatott.